

การจัดการความรู้

เรื่อง การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก (Reforestation Without Planting)

สำนักสนองงานพระราชดำริ

ทฤษฎีการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก

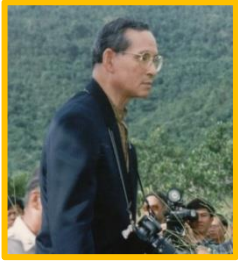
เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๗ พระบาทสมเด็จพระชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มีพระราชดำริถึงโครงการศึกษาวิธีการฟื้นฟูดินเสื่อมโทรมเขาชะงุ้ม อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดราชบุรี บางตอนความว่า “...เรื่องต้นไม้ขึ้นเองมีอีกแห่งหนึ่งท่านทั้งหลายควรจะไปดู เพราะไปง่าย คือ โครงการฯ เขาชะงุ้มที่จังหวัดราชบุรี ที่ตรงนั้นอยู่ใกล้ภูเขา เป็นที่ที่ป่าเสียไป เป็นป่าเสื่อมโทรมที่เรียกว่า ป่าเสื่อมโทรมเพราะมันไม่มีต้นไม้ ไม่มีขึ้นดี เริ่มทำโครงการนั้น ประมาณ ๗ ปีเหมือนกัน ไปดูเมื่อสัก ๒ ปี หลังจากทิ้งป่านั้นไว้ ๕ ปี ตรงนั้นไม่ต้องทำอะไรเลย แต่ป่าเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นป่าอุดมสมบูรณ์ ไม่ต้องปลูกสักต้นเดียว คือว่า การปลูกป่านี้สำคัญอยู่ที่ปล่อยให้เขาขึ้นเอง...”

จากพระราชดำริที่ทรงพระราชทานดังกล่าว จึงเป็นที่มาของทฤษฎี การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ที่พระบาทสมเด็จพระชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงแนะนำ เป็นทฤษฎีการฟื้นฟูสภาพป่าตามหลักการฟื้นฟูสภาพป่าด้วยวัฏธรรมชาตินิ (Natural Reforestation) โดยให้ธรรมชาติฟื้นคืนสภาพด้วยตัวเอง เป็นวิธีการที่เรียบง่ายและประหยัดในการดำเนินงาน ตลอดจนเป็นการส่งเสริมระบบวงจรป่าไม้ในลักษณะอันเป็นธรรมชาติดั้งเดิมและการทดแทนตามหลักการกฎธรรมชาติ (Natural Succession) โดยการปรับสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมและเอื้ออำนวยต่อการเจริญเติบโตของต้นไม้ในพื้นที่แห่งนั้น ทุกอย่างปล่อยให้ไปไปตามธรรมชาติและอาศัยระยะเวลา ต้นไม้ที่มีอยู่เดิมก็จะเจริญเติบโต แตกกิ่ง ออกหน่อ ผลิดอก ออกผล กระจายพันธุ์ออกไปในพื้นที่กว้าง กลายเป็นป่า เป็นระบบนิเวศที่สมบูรณ์ เอื้ออำนวยต่อการเกิด การอาศัย การคงอยู่ของพืชพันธุ์ สัตว์ต่างๆ โดยที่มนุษย์ต้องไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว หรือเข้าไปทำลายป่า ไปรบกวนป่า ตัดตอนการกลับคืนสู่ความเป็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ ดังพระราชดำริที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกที่ทรงพระราชทานไว้

วิธีการและหลักการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกที่ทรงพระราชทาน มี ๓ วิธี คือ

- ...ถ้าเลือกได้ที่เหมาะสมแล้ว ก็ทิ้งป่านั้นไว้ตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ป่าจะเจริญเติบโตมาเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องปลูกเลยสักต้นเดียว..
- ...ไม่ไปรังแกป่าหรือตัดต้นไม้ เพียงแต่คุ้มครองให้ขึ้นเองได้เท่านั้น...
- ...ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเสื่อมโทรม ไม่ต้องทำอะไร เพราะต่อไม้ก็จะแตกกิ่งออกมาอีก ถึงแม้ต้นไม้สลาย แต่ก็เป็นไม้ใหญ่ได้....

ภายหลังที่ได้พระราชทานพระราชดำริที่เป็นจุดกำเนิดของทฤษฎี การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ไว้ เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๓๗ พระบาทสมเด็จพระชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้เสด็จพระราชดำเนินโครงการศึกษาวิธีการฟื้นฟูดินเสื่อมโทรมเขาชะงุ้ม อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดราชบุรี เพื่อทอดพระเนตรความก้าวหน้าของการดำเนินงานฟื้นฟูป่าไม้และด้านอื่นๆ และได้ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับเรื่องของการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกในพื้นที่โครงการฯ เขาชะงุ้ม เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ความตอนหนึ่งว่า..

“...ให้ช่วยดูแลรักษาป่า อย่าไปรังแกป่า ถ้าปล่อยทิ้งไว้ไม่ทำให้ใครรบกวน เป็นระยะเวลา ๓๐ - ๔๐ ปี ป่าแห่งนี้ก็จะฟื้นคืนสภาพจากป่าเต็งรังกลายเป็นป่าเบญจพรรณ...”

ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ทรงเสนอแนวทางไว้ ๓ วิธี

ปล่อย ถ้าเลือกได้ที่เหมาะสมแล้วก็ทิ้งป่านั้นไว้ตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ป่าจะเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นป่าสมบูรณ์ โดยไม่ต้องไปปลูกสักต้นเดียว

ปละ ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเสื่อมโทรมไม่ต้องทำอะไร เพราะตอไม้จะแตกกิ่งออกมาอีก ถึงแม้ต้นไม้ไม่สวยแต่ก็เป็นต้นไม้ใหญ่ได้

ประดับประคอง ไม่ไปรังแกป่าหรือตอแยะต้นไม้ เพียงแค่คุ้มครองให้ขึ้นเองเท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีพระราชดำรัส ‘ปลูกป่าในที่สูง’ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ท่านก็ทรงแนะนำวิธีการ ได้แก่...ให้เลือกไม้ประเภทมีเมล็ดขึ้นไปปลูกบนยอดสูง เมื่อมันเติบโตแล้ว ก็จะออกเมล็ดลอยตกลงมาบนผืนดินแล้วงอกเอง ในที่ต่ำต่อไป ซึ่งจัดเป็นการขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ

ส่วนการปลูกป่าต้นน้ำลำธาร ท่านก็ทรงเสนอแนวทางปฏิบัติว่า...ปลูกให้ต้นไม้ขึ้นอยู่เดิม ก่อนอื่นต้องสำรวจก่อนว่าพืชพันธุ์ไม้ในแถบนั้นมีอะไรบ้าง แล้วค่อยปลูกเพิ่มรายชื่อของชนิดต้นไม้ที่ศึกษามาได้ ไม่ควรนำไม้ที่ไม่ได้อยู่ในถิ่นเดิมมาลงดินเด็ดขาด

แนวทางการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกของหน่วยงาน

๑. โครงการศึกษาวิธีการฟื้นฟูดินเสื่อมโทรมเขาชะงุ้ม อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จ.ราชบุรี

การนำทฤษฎีการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ไปศึกษาและปฏิบัติ โดยหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ของงานป่าไม้ โครงการฯ เขาชะงุ้ม (โดยสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ ๓ (บ้านโป่ง) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช) ได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการฟื้นฟูสภาพป่าในรูปแบบของการป้องกันรักษาป่าและควบคุมไฟป่า โดยการป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าและการการบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อใช้ทำประโยชน์ด้านอื่นๆ ตลอดจนการป้องกันไฟป่า เพื่อให้พื้นที่ป่าไม้ในโครงการฯ เขาชะงุ้ม ฟื้นคืนสภาพเป็นป่าสมบูรณ์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง จากการดำเนินงานสนองพระราชดำริตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ จนถึงปัจจุบัน นับเป็นเวลา ๓๒ ปี พบว่า ในปัจจุบันสภาพป่าของพื้นที่โครงการฯ เขาชะงุ้ม มีการฟื้นฟูกลับคืนสู่สภาพป่าที่สมบูรณ์ในระดับหนึ่ง มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมพื้นที่ที่ถูกบุกรุกแผ้วถาง รวมทั้งไม้พื้นล่างและลูกไม้เล็กๆ ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น จากการศึกษาและสำรวจพันธุ์ไม้โดยสำนักบริหารจัดการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ๕ (เดิม) และคณะวนศาสตร์ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ พบว่า บริเวณพื้นที่ป่าเขาเขียว มีการสำรวจพบพันธุ์ไม้อย่างน้อย ๒๒๓ ชนิด และสามารถจำแนกชนิดได้ ๑๖๗ ชนิด มีความหนาแน่นของต้นไม้ ๐.๑๕ ต้นต่อตารางเมตร โดยพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญ (Important value index, IVI) สูงที่สุด ๑๐ ชนิดแรก ได้แก่ รัง (*Shorea siamensis* Miq.) ประดู่ป่า (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) เป้ลำแพะ (*Croton hatchisonianus* Hoss.) แดง

(*Xylia xylocarpa* Taub.) จั้วป่า (*Bombax anceps* Pierre.) เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm ex Miq.) กางขี้มอด (*Albizia odoratissima* Benth.) เสี้ยวป่า (*Bauhinia saccocalyx* Pierre) มะค่าแต้ (*Sindora siamensis* Teijsm ex Miq.) รักใหญ่ (*Melanorrhoea usitata* Wall.) ตามลำดับ การกระจายของพันธุ์ไม้ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางที่ระดับความสูงเพียงอก (DBH) ตั้งแต่ ๔.๕ เซนติเมตร ขึ้นไป มีลักษณะเป็นรูป L-shape โดยไม้รังเป็นพันธุ์ไม้ที่มีแนวโน้มการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติที่สุด (สำนักบริหารจัดการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ๕, ๒๕๔๕) ตลอดจนมีสัตว์ป่านานาชนิด โดยสามารถสำรวจพบได้เป็นสัตว์จำพวกนก ๓๑ ชนิด ๒๒ วงศ์ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ๙ ชนิด ๗ วงศ์ และสัตว์เลื้อยคลาน ๕ ชนิด ๓ วงศ์ และจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวของสังคมพืชป่า โดยการประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ในพื้นที่บริเวณป่าเขาเขียว ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ พบว่า จำนวนแปลงและเนื้อที่ป่าเต็งรังลดลงอย่างมาก ขณะที่ป่าเต็งรังผสมป่าเบญจพรรณหรือป่ารอยต่อ (Ecotone) และป่าเบญจพรรณมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แสดงให้เห็นว่า ระบบนิเวศของป่าแห่งนี้มีการเปลี่ยนแปลง โดยป่าเต็งรังกำลังเปลี่ยนเป็นป่าเบญจพรรณ ดังจะเห็นได้จากจำนวนชนิดพันธุ์ไม้และความหนาแน่นที่ลดลง เนื่องจากการคัดเลือกจากธรรมชาติ และมีต้นไม้ใหญ่เพิ่มมากขึ้น จากการที่ป่าไม้ไม่ถูกรบกวน ซึ่งลักษณะในเชิงปริมาณของชนิดพันธุ์ไม้ ความหนาแน่น และการเปลี่ยนแปลงของชนิดป่าไม้ประเภทต่างๆ จากผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้น บ่งชี้ได้ว่าการดำเนินตามแนวพระราชดำริและทฤษฎีการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกทำให้พื้นที่ป่าไม้ในบริเวณโครงการฯ เขาชะงุ้ม พื้นที่คืนสภาพเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นบริเวณที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงแห่งหนึ่ง ซึ่งแนวพระราชดำริและทฤษฎีการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกที่ทรงพระราชทานนี้ ได้ถูกขยายผลนำไปใช้ในการฟื้นฟูสภาพป่าตามธรรมชาติในพื้นที่ต่างๆ อย่างแพร่หลาย

๒. โครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนา จังหวัดน่าน

การน้อมนำแนวพระราชดำริปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกไปใช้ในการจัดระเบียบการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้ : กรณีตำบลภูฟ้า อำเภอป่อเกล้า จังหวัดน่าน ซึ่งจากสภาพปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่สูงจะพบว่า ลักษณะพื้นที่สูงส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ภูเขาสลับซับซ้อน เป็นป่าต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งผลิตน้ำตามธรรมชาติ ความเสื่อมโทรมของพื้นที่ลุ่มน้ำส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำและคุณภาพน้ำหล่อเลี้ยงมนุษย์ รวมทั้งการเผชิญกับอุทกภัย ดินถล่ม ภัยแล้ง ขาดแคลนน้ำใช้สอยอุปโภค บริโภค ทั้งด้านการเกษตรและอุตสาหกรรม วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนบนพื้นที่สูงใช้ประโยชน์ที่ดินเพาะปลูกพืช และปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลักสำคัญในวิถีชีวิตในระบบไร่หมุนเวียน ทำให้คุณภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์น้อยลง ผลผลิตข้าวไร่ลดลง และมีการบุกเบิกพื้นที่สูงเพื่อพืชเศรษฐกิจเป็นจำนวนมาก และพื้นที่สูงส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติ การถือครองที่ดินทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และชาวบ้านรู้สึกไม่มีความมั่นคงในการพัฒนาพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานทำกิน การแผ้วถางไร่เหล่าเตรียมพื้นที่ทำกินในหลายกรณี ทำให้ชาวบ้านถูกจับกุมฐานแผ้วถางป่า เนื่องจากสภาพไร่เหล่าอายุ ๕-๗ ปี มีต้นไม้พื้นต้นจนมีสภาพเป็นป่าเจ้าหน้าที่ถือว่าเป็นป่าตามกฎหมายป่าไม้

จากสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า เมื่อไร่เหล่าถูกปล่อยให้ ๕-๗ ปี มีต้นไม้พื้นต้นจนมีสภาพเป็นป่า นั่นคือแนวคิดของการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก คือการไม่ไปยุ่งกับป่า ปล่อยให้ฟื้นเองตามธรรมชาติ ดังนั้น โครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนา จังหวัดน่าน ได้มีการจัดระเบียบและออกแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้ ตำบลภูฟ้า อำเภอป่อเกล้า จังหวัดน่าน ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่เข้ามาร่วมกันจัดทำขอบเขตพื้นที่เพื่อการจัดระเบียบที่ดิน ซึ่งมีใช้การออกเอกสารสิทธิ แต่เป็นการสำรวจเพื่อให้เกิดความชัดเจนในขอบเขตที่ดินทำกิน ขอบเขตที่ดินป่าไม้ ขอบเขตที่ดินสาธารณะ และเขตพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งเมื่อมีการดำเนินการแล้วเสร็จพบว่า มีการสงวนพื้นที่ทำกินให้เป็นผืนป่าต้นน้ำลำธาร จำนวนกว่าหมื่นไร่ และชุมชนได้ร่วมกันดูแล

ให้ป่าฟื้นคืนเป็นป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์ ด้วยการไม่ไปยุ่งกับพื้นที่และเผ่าละวั้ง ทำให้ป่าฟื้นคืนสู่ความเป็นป่าตามธรรมชาติ

หลักปฏิบัติสำหรับปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก

การฟื้นฟูป่าต้องเริ่มจากพื้นที่รกร้างที่ไม่มีคนเข้าไปใช้ประโยชน์ก่อน พื้นที่เขตนี้จะมีการฟื้นฟูตัวเองด้วยไม้เบิกนำ (Pioneer Species) เช่น ตองโคบ หรือ พังแหล ซึ่งเป็นพวกแหลขึ้นปกคลุม หากพืชเหล่านี้เจริญเติบโตได้ภายใน ๕-๑๐ ปีก็จะช่วยฟื้นฟูป่าได้ เพราะจะขึ้นแข่งกับหญ้า แต่พืชพวกนี้ไม่ทนไฟ เมื่อมีไฟป่าเกิดขึ้นจึงตาย ทำให้การฟื้นฟูไม่เป็นไปตามวัฏจักร แต่พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ที่ถูกบุกรุกเพื่อใช้ประโยชน์ ทำให้การฟื้นฟูเป็นเรื่องยาก มีการเผา มีไฟป่าอยู่ตลอด ธรรมชาติจำพวกไม้เบิกนำจึงไม่สามารถทำหน้าที่ได้ ดังนั้น ควรมีการดำเนินการ ดังนี้

๑. การคัดเลือกพื้นที่ ด้วยการพิจารณาความเหมาะสมของพื้นที่ที่เสื่อมโทรม ว่ามีความเสี่ยงต่อการถูกบุกรุกทำลาย หรือสภาพการฟื้นตัวมีมากน้อยแค่ไหน สามารถที่จะปล่อยให้ฟื้นฟูเองตามธรรมชาติได้หรือไม่ ถ้าเลือกได้ที่เหมาะสมแล้ว ก็ทิ้งป่านั้นไว้ตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ป่าจะเจริญเติบโตมาเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องปลูกเลยสักต้นเดียว

๒. การคุ้มครองพื้นที่เพื่อให้ต้นไม้ขึ้นเองได้ ซึ่งมีวิธีการที่จะดำเนินการในหลายกิจกรรม อาทิ การจัดทำแนวกันไฟ การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเผ่าละวั้ง ป้องกันภัย ทั้งจากการบุกรุกทำลายป่า การเผาป่า การเข้าไปทำให้พื้นที่ได้รับการกระทบกระเทือน การกำหนดกฎกติการ่วมกันของชุมชน

๓. การเก็บข้อมูลการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่า อาทิ การเปลี่ยนแปลงจำนวนชนิดและความหนาแน่นของต้นไม้ในป่า การเปลี่ยนแปลงของชนิดป่า สภาพต้นไม้ที่เกิดจากการแตกหน่อ (Sprout) ในบริเวณป่า การบันทึกภาพถ่ายก่อนและหลังการฟื้นฟู เป็นต้น

๔. เมื่อพื้นที่มีต้นไม้ฟื้นตัวจนกลายเป็นสภาพป่า ควรมีการประกาศ หรือทำสัญลักษณ์การเป็นพื้นที่ป่า เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายป่า เพื่อให้ป่ามีความสมบูรณ์ต่อไป

จัดทำข้อมูล

จิราภรณ์ วรรณบุญณ์

ส่วนอำนวยการ สำนักสงงานพระราชดำริ